

VITA

FARBAKYNÉ DEKLAVA LILLA

„A BUDAVÁRI NAGYBOLDOGASSZONY- (MÁTYÁS-) TEMPLOM
SCHULEK FRIGYES-FÉLE »RESTAURÁLÁSA«
A KORABELI MŰEMLÉKVÉDELMI GYAKORLAT TÜKRÉBEN” CÍMŰ
PHD-DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

Farbakyné Deklaval Lilla disszertációjának nagy érdeklődéssel kísért, nyilvános vitájára az ELTE BTK A épületében (–150. sz. terem) került sor, 2018. november 6-án. A hivatalos formások elhangzása után elsőként Lővei Pál olvasta fel opponensi véleményét.

„Van valami tragikomikusan abszurd abban, hogy az emberemlékezet óta első magyarországi műemlékvédelem-történeti doktori disszertáció egy olyan korszakban született, amikor Magyarországon állami műemlékvédelemről egyáltalán nem beszélhetünk, és a műemlékvédelem másfél évszázados gyűjteményei, történeti dokumentumainak gazdag tárai már hosszú ideje bezárva várják egy jobb kor eljövetelét. Anyaguk bedobozolva hol porosodik, hol fűtővízben ázik, és az általános szervezetlenséghez képest meglepő ritmusossággal hórúkk-emberek kényére-kedvére bízva változtatják helyüket, mind jobban összekeverve az eleinte még becsomagolva is logikus elrendezésüket. Korábban még időben sikerült kiaknázni a gyűjteményekben rejlő lehetőségeket Vajdahunyad, Székesfehérvár, Sümeg doktori dolgozatok keretében történt tárgyalása során, ezek esetében azonban a helyreállítás-történetek csak a megközelítés egyik módját, egyfajta segédletét jelentették. (Az eredmények közzétételét a gyűjtemények bezárása így is alaposan megnehezíti.) Farbakyné Deklava Lilla számára azonban ez a megközelítés maga a téma, midőn egy műemléki helyreállítást és annak a korabeli műemlékvédelmi gyakorlathoz való viszonyát választotta kutatása-feldolgozása céljává. Annak, hogy alkotásának majdani tudománytörténeti besorolása nem a források nélküli művészet-történet – »Kunstgeschichte ohne Quellen« – vállalva a szóismétlést: abszurd kategóriája lesz, egyedül tervszerű, sokéves gyűjtőmunkája az oka. Mintha

előre látta volna a jövőt, úgy halmozta fel számítógépében még időben a ma már nem kis részben hozzáférhetetlen forrásanyagot. Ezt a lassan már két és fél éve tartó hozzáférhetetlenséget a műemléki gyűjteményeknek a Magyar Művészeti Akadémiához máig csupán elvileg történt, háromnegyed éve hozott döntésen alapuló, semmilyen érdemi javulást nem hozó átadása a legcsekélyebb mértékben sem szüntette meg. A gyűjtemények újbóli megnyitásának középtávú esélyei is csekélynek látszanak. Jelen sorok írásáig, 2018. július végéig, az átadás-átvétel jogszabályban rögzített időpontja után több mint fél évvel még az átadás »lepapírozása« sem történt meg. Így kicsit elhamarkodottnak tűnik az az igyekezet, ahogy a szerző az elzárt forráshelyek jelzetei mindegyikének elejéhez gondosan hozzáfűzte az MMA MÉM-MDK – Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ – kitételt. Mind a mostani, mind a jövőbeli szakmai közönség érdemi tájékoztatására sokkal informatívabb lett volna a »Budapest, egykori Műemléki Gyűjtemények« megfogalmazás.

Opponensként legfontosabb feladatom, hogy nyilatkozzak arról, vajon a disszertáció alkalmas-e arra, hogy doktori védésre bocsássák. Farbakyné Deklava Lilla munkája a doktori disszertációk előírásainak messzemenően megfelel: témáját tekintve jelentős az újdonságértéke, a téma feldolgozása tudományos módszerekkel történt, nagyon komoly forrásfeltáráson és az írott és a képi források részletes elemzésén alapul. Szerkezete, felépítése világos. A dolgozat jól olvasható, ugyanakkor a kifejtés szakmai.

Schulek Frigyes tevékenysége a budai Nagyboldogasszony-templom – népszerű, a 19. században nyert nevén Mátyás-templom – helyreállításának minden mozzanatában meghatározó volt, és mi-

vel a restaurálás igen sokrétű volt, a templom igazi összművészeti alkotás. Így a disszertáció is nagyon változatos tematikájú. A forrásadottságokat, forrásfeltárást bemutató módszertani bevezetést három rövidebb fejezet követi, amelyek vázolják az építésztevékenységét övező korabeli műemlékvédelmi-építészeti gyakorlatot, egyrészt európai kitekintésben, másrészt Magyarországon, továbbá a bécsi egyetemen Friedrich Schmidt alapította Wiener Bauhüttében. Három terjedelmes fejezet a templom tervezési és helyreállítási folyamatát tárgyalja kronológiai rendben: a kutatás és tervezés 1873–1877 között, az engedélyezéstől az épületet közrefogó épületszárnyak bontásáig terjedő helyreállítás 1877–1883 között, végül a felszentelésig elvégzett helyreállítási munkák 1896-ig. A periódusok elkülönítése logikus. Indokolatlannak érzem ugyanakkor a gipszműhely három korszakának öt alfejezetben történő tárgyalását, a második korszak mintha inkább már a második helyreállítási periódushoz tartozna, a műhely működésének harmadik, 1885 utáni szakasza pedig már egyértelműen a harmadik periódus része, nem a középsőé. Külön fejezeteket kapott a templom üvegablakdísz, az épületbelső kifestése, valamint a historizáló berendezés – az összművészeti alkotásnak ezek meghatározó elemei –, mivel óriási tervrajzi háttérrel is megtámogatott kronológiájuk más logikát követ, mint az épület-helyreállítási. Fontos szellemi és gyakorlati problémákat mutat be a koronázó templomot nemzeti emlékhelyként megjelenítő fejezet – a terminológia problémájáról alább még szót kívánok ejteni. Végül a szerző az utolsó részben levonja a konklúziókat az eddigiekből: hol van az építész helye a magyarországi műemlékvédelem történetében, és ami igazi novum, milyen meghatározó helye van a műemléki kutatások módszertanának kialakulásában.

A rövidítésjegyzék és bibliográfia egyrészt tükrözi Schulek Frigyes hagyatékának több intézmény és gyűjtemény közötti megosztottságát, másrészt Deklava Lilla szorgalmát mindezen hagyatékgyűjteményi állagok feltárása érdekében. A gazdag bibliográfiához nincs lényegi hozzáfűzni valóm, csupán egyetlen megjegyzésem: a dolgozat elején a Schulek munkásságának korábbi értékeléseit bemutató részben egyáltalán nem mindegy, hogy a folyamatosan változó vélemények kronológiája hogyan alakul, így Rados Jenő építészettörténetének 1975-ös kiadására történő hivatkozás valójában az 1958-as első kiadásra történő utalással lenne teljes.

A dolgozat szerves és igencsak értékes részét alkotja az illusztrációs anyag. Az épületrészeket megnevező két informatív – földszinti és karzatszinti (az utóbbi a »control v control c« módszer következtében hibás képaláírással) – alaprajzot 73 táblán

487 kép követi: felmérési és tervrajzok, manuálék, archív fényképek és a mai állapotot dokumentáló, nem kis részben a szerző által készített felvételek, fotogrammetriai felmérések, hazai és külföldi analógiák.

A disszertáció kimunkálásához vezető utat emlékezetes, részben egyenesen látványos állomások jelzik. Deklava Lilla nem kis részben volt egyik tartóoszlopa a Budapesti Történeti Múzeumban és a budavári plébániatemplomban 2015-ben rendezett »Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)« című kiállításnak, terjedelmes tanulmányok és számtalan katalógustétel szerzősége mellett a katalógus egyik szerkesztőjeként is. Nagyobb tanulmányokban foglalkozott egyes résztémákkal, így »A Budavári Koronázó Főtemplom mint királyi temetkező hely: III. Béla és Antiochiai Anna sírja és síremléke a Mátyás-templomban« című tanulmánya a Művészet-történeti Értesítőben, »Gipszműhely egy építkezés szolgálatában: A gipsz szerepe a Mátyás-templom 19. századi helyreállításában« című munkája az Ars Hungaricában jelent meg egyaránt 2016-ban. 2017-ben monográfiát publikált a templom 19. század végi helyreállítását tervező, már a disszertáció címében is megnevezett Schulek Frigyesről, a Holnap Kiadó »Az építészet mesterei« című sorozatában. Az utóbbira történő felkérést előre nem látva, a megíráshoz már rászorult arra az ebben az esetben szerencsésnek mondható helyzetre, hogy a Schulek-hagyaték több intézmény között oszlik meg, így a műemléki gyűjteményeknek az építészmonográfia megírásakor már megvalósított – a kötet előszavában szövé is tett – bezárása nem lehetetlenítette el a munkát.

Mindezek előzményei azonban jó egy évtizeddel korábbra mennek vissza, amikor Deklava Lilla még mint az akkor fennálló műemléki szervezet művészettörténésze hivatalosan bekapcsolódott a budavári templom tervezési, majd helyreállítási munkáiba. Valójában ugyanis ez mindennek az alapja: járatos lehet valaki akármilyen jól is a témájára vonatkozó forrásanyagban, az nem helyettesítheti magának a műtárgynak – jelen esetben a középkori és a 19. századi Magyarország egyik legfontosabb templomának – a legapróbb részletekbe menően beható ismeretét.

A Nagyboldogasszony-templom azon kevés középkori épületünk egyike, amelyről korábban született már monográfia, Csemegi József 1955-ben megjelent munkája azonban – szerzője érdeklődésének megfelelően – a középkori építéstörténetre helyezte a hangsúlyt, némileg még osztva kora historizmusellenességét, egyben azonban fontos forrásként kezelve a Schulek-féle munkálatok célját segítő dokumentumait. Hasonló szándék vezérelte

vagy fél évszázaddal később Radu Lupescut, midőn a »Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában« című doktori disszertációjában a középkori állapot megismerése érdekében jelentős mértékben aknáztatta ki a műemléki helyreállítások dokumentumait. Ezt a kutatásmenetet fordította ellenkező irányúvá Marosi Ernő a kassai Szent Erzsébet-templomról írt, monográfia terjedelmű három tanulmányában az 1960-as évek végén, hetvenes évek elején: számára már a műemlékvédelem által újraalkotott épület jelentette a kiindulópontot, a kulcsot az egykor létezett középkori templom megismeréséhez. Deklava Lilla most ehhez képest is továbblépett: választott témája maga a 19. századi produkció, a középkorhoz már semmilyen kutatási-megismerési cél nem köti. Kérdésfeltevéseinek egyik bázisát a historizmus megítélésének néhány évtizede kezdődött pozitív irányba fordulása jelentette, kutatómunkájának műemléki indíttatása és egész addigi életpályája pedig a másikat, a műemlékvédelem-történetit. A dolgozat korunk művészettörténeti tendenciáiba kitűnően illik, kérdésfeltevése korszerű, a schuleki alkotófolyamat feltárását és a tudománytörténeti vonatkozások ismertetését szerves egységben jeleníti meg. Eredményei természetesen a középkori állapotok megismeréséhez is segítséget nyújthatnak majd, a szerző munkája ebből a szempontból is igen hasznosnak tűnik, kutatásainak ez irányú alkalmazását azonban nem hogy a disszertációban nem végezte el (nem ez érdekelt, és nem is fért volna abba bele), de az a jövőben sem tőle várható. Munkájával mindenesetre »reményeim szerint muníciót szolgáltatathatnak azok számára, akiknek 30–50 év múlva lehetőségük lesz azokat [ti. az állványról végzett komplex, művészettörténeti és restaurátori megfigyeléseket, valamint diagnosztikai vizsgálatokat] elvégezni egy újabb helyreállításkor.«

A korszerű kérdésfeltevés azonban nem járhat azzal, hogy korunk elképzeléseit, vágyait vetítjük vissza a múltba. Ennek veszélyeire éppen Schulek kora kitűnő példa, a historizmus műemlékvédelme általában a legkorábbi állapot, az első periódus visszaállítását célozta meg – akár úgy is, hogy az eredetileg nem is valósult meg teljes mértékben, a 19. század modern korának építésze ugyanis tudományos alapon kellően felkészültnek gondolta magát ahhoz, hogy a hiányzó részeket kiegészítse, az egykori »gyarló«, vagy inkább gyarlónak vélt alkotók elképzelt hibáit, az építésmenet következtelenségeit kijavítsa. A disszertáció fontos részei szólnak arról, miben különböztek Schulek elképzelései kortársainak sokkal doktrinerebb felfogásától. Pályatársa, Steindl Imre és tanára, Friedrich Schmidt gyakorlati – gondoljunk Kassára és Pécsre –, valamint Henszlmann Imre elméleti munkásságához

képest Schulek, legalábbis feladatai és ezen belül a Mátyás-templom szellemi megközelítését tekintve, sokkal közelebb állt már a következő generációnak a historizmus purizmusával fokozatosan szakító, a történetiségre, a történeti folyamatok feltárására egyre nagyobb hangsúlyt fektető nézőpontjához. Hogy mindennek a vizsgálata mennyire aktuális, mutatja a historizmusnak a műemlékvédelem kiüresített és még inkább az örökségvédelem már eleve sokkal üresebb kifejezésével félrevezető módon álcázni gondolt jelenlegi feltámadása, lassan »virágzása« például Diósgyőrben és Füüzéren.

Gyakorlati szempontból sokkal kevésbé veszeléses, legalábbis egy tudományos dolgozatban mégis kerülendő a mai szó- és fogalomhasználat anakronisztikus múltba vetítése. Deklava Lilla már a dolgozat elején, a legelső tervek kapcsán gondosan rámutat Schulek magyarázatainak a Nagyboldogasszony-templom városképi szerepét hangsúlyozó, annak a tervek egyes részleteit meghatározó vonatkozásaira. E saját korában igencsak korszerű szemlélet kapcsán azonban az olyan nagyon mai kifejezések, mint az »urbanisztika szempontok«, »urbanisztikai magyarázat«, valamint a templom (építészeti) jelként történő említése a mai tervtanácsok és építészeti szakirodalom nyelvezetét idézik, a 19. századra vonatkoztatva alighanem még idézőjelben sem igazán használhatók.

A disszertáció sokkal későbbi részében, III. Béla király Székesfehérváron feltárt maradványainak budai újratemetéséhez kapcsolódóan, egy fő- és egy alcímbe – és így a tartalomjegyzékben duplázódva –, magában a szövegben pedig egy további helyen megjelenik a »nemzeti emlékhely« kifejezés. A Mátyás-templomot a korabeli, a szerző által is idézett források egyfajta »Pantheonként« képzeleték el, teljes megfelelésben a kor más tervezetekből is ismert szóhasználatával. A »nemzeti emlékhely« azonban igencsak anakronisztikus – tudomásom szerint ez a szóösszetétel először a kialakulóban lévő Pusztaszeri Nemzeti Emlékparkkal kapcsolatban fordul elő az 1970-es évek második felében. Az 1980-as évek második felében először helytörténeti programokban vált ismertebbé, hogy végül Kralovánszky Alán leleményeként az 1980-as évek vége felé a székesfehérvári királyi bazilika romterületére alkalmazzák. (Más kérdés, hogy utólag, a rendszerváltozást követően más történeti helyszínek kapcsán is kezdték országszerte használni, először csak »rendezetlenül«, hogy végül az állami politika törvényi szinten szabályozza a nemzeti emlékhelyek körét.) A kifejezés használatát tehát témánk szempontjából nem javaslom.

Schulek bécsi tanára, Friedrich Schmidt életpályájának felvázolása és Schulek ehhez kapcsolódó

tevékenységének bemutatása a dolgozat bevezető fejezeteiben nem csupán a disszertációk/monográfiák kötelező eleme. Deklava már itt jelzi a Wiener Bauhüttében készült Schulek-rajzok fontos előkép-szerépét: a lőcsei és a csütörtökhelyi felmérések hatása, alapvetően ezeknek a műemlékeknek a behatás ismerete jól felismerhető a Mátyás-templom bizonyos későbbi részlettervein. Ezt meggyőzően dokumentálja az a 14 kép alkotta négy sorozat, amely a szenátorok lőcsei padsorának ornamenseit, a hatásuk alatt készült Schulek-vázlatokat és terveket, a Mátyás-templom padrészletét helyezi egymás mellé az illusztrációs anyagban. A Wiener Bauhütte kapcsán azonban a különböző fejezetekben némileg eltérő adatokkal találkozni. A 39. oldal szerint Schulek egyik alapítója volt Friedrich Schmidt mesteriskolájának, amelynek felmérő kirándulásai során 1861-ben stájerországi helyszíneken jártak, és Maria Strassengel zárandoktemplomának metszetrajzát Schulek Josef Mockerral közösen szerkesztette fel, míg az 50. oldalon az olvasható, hogy Schulek »1862-től a Wiener Bauhütte egyik alapítójaként és tisztségviselőjeként Schmidt vezetése alatt részt vett annak munkájában«.

A bevezető fejezetekkel kapcsolatban érintőlegesen meg kell azt is jegyezni, hogy míg a részben korábbi publikációkon alapuló fő fejezetek már gondos megfogalmazásról, többszöri ellenőrzésről, akár olvasószerkesztői közreműködésről is tanúskodnak, a bevezető részek talán legutoljára született »kötelező« penzumaira ráért volna még egy-két gondos átolvasás. Itt előfordulnak egyeztetési hibák, kihagyott mondatrészek, tartalmi ismétlések, de még két egymást követő oldalon lényegében ugyanannak a mondatnak a megismétlése is [35. és 36. old.: »Schmidt meghatározó egyénisége volt mind a historizmusnak, mind a műemléki restaurációnak, az utóbbit azonban a következő nemzedék, pl. Max Dvořák (1874–1921) részéről súlyos kritika érte.«] Alighanem a már elkalandozó figyelem számlájára lehet írni olyan »számszaki« hibákat, miszerint »1862-ben egyszerre iratkoztak (sic!) be az Akadémiára a magyar műemlékvédelem 19. század második felének két meghatározó alakja: a pesti születésű Steindl Imre (1839–1902) és Schulek Frigyes (1841–1919), valamint a Pécsen született, korán elhunyt Schulcz Ferenc (1838–1870).«

Némileg félrevezető az a megfogalmazás, miszerint a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságát a hatalom 1847-ben betiltotta. Ezt valójában 1848/49-ben semmi sem indokolta volna – még ha az 1848-ra kitűzött vándorgyűlésüket a történeti események el is sodorták –, a társadalmi szervezetek csak a (neo)abszolutizmus idején lehetetlenül-

tek el, hogy a Társaság végül a munkásságát valóban csak 1863-ban tudja folytatni.

Véleményem szerint egyáltalán nem kell csodálkozni azon, hogy bár Schulek Arányi Lajossal közösen kapta 1872-ben a budai vár(negyed) épületei felvételének feladatát, a Mátyás-templomról készült számos korai – alighanem Schulek tanítványai által – szignált manuálé között egy sem hordozza Arányi nevét. Úgy tűnik, hogy 1872-ben a felvételtől – valójában műemlékjegyzékből – akkor semmi sem valósult meg, hacsak nem kötjük hozzá ezeket az 1872-es évszámot hordozó rajzokat, amint azt Deklava Lilla teszi. Arányitól egyébként logikusan várhatták a jegyzékkészítést, hiszen az épületek homlokzatán már jóval korábban elhelyezett építéstörténeti emléktáblákat ő szövegezte – ezek egy része ma is megvan. A műemlékjegyzék törzsívek kitöltésével lassan alakuló munkálatainak felpörgetése érdekében mindenesetre a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának válogatott tagjai 1875-ben vállalták egy-egy terület műemlékeinek felvételét, ennek az eredménye Arányi kéziratos Pest megyei topográfiája, amelyet nemrég Bardoly István rendezett sajtó alá. Schuleket és Steindlt, tanítványaikkal együtt, ugyanekkor a bányavárosokba küldték. Arányitól egyébként 1877-ből fenn is maradt egy jegyzék a budai várnegyed gótikus lakóházairól, a kapukról és ülőfülkékről készített kis vázlatrajzaival együtt. Ő fontos szereplője volt a kialakulóban lévő magyarországi műemlékvédelemnek, a Mátyás-templom azonban már felmérését tekintve is más nagyságrendet képviselt – csak Schulek Frigyeshez hasonló formátumú és felkészültségű alkotó személye vállalkozhatott sikerrel a helyreállítására.

Mind a Mátyás-templom helyreállításának országos jelentősége, mind Schulek Frigyes mindenre kitérő gondos tervezői figyelme magával vonta, hogy a disszertációban sorra tűnnek fel a korszak fontos szereplői – természetesen erre nem lett volna mód Deklava Lilla alapos forrásfeltárása nélkül. I. Ferenc József és a mindenkor illetékes miniszterek, a korszak műemlékvédelmének és építészetének központi alakjai persze kihagyhatatlanok a folyamatok ismertetéséből, ahogy közismert volt a templom helyreállításának és Zsolnay Vilmosnak, Lotz Károlynak, Székely Bertalannak, a két Storno Ferencnek a kapcsolata is. Az olvasó azonban csupán teljesen más összefüggésekből ismerhette eddig például Wartha Vince és Stoczek József műegyetem tanárokat, Petrik Lajos felső ipariskolai tanárt, a közelebről későbbi műemléki munkáikból ismert Aigner Sándor, Gyalus László, Steinhausz László építészeket. Jungfer Gyulának az északkeleti lépcsőtorony csúcsára helyezett, vörösréz vércseszob-

ra sem tartozik a fémműves legismertebb alkotása közé.

A helyreállításról szóló, az óriási terv- és iratanyag, a gipszrakett elemzésén alapuló, a tervezés és az építési munka folyamatosan változó folyamatát, a változtatások mögött megbúvó gondolatokat és igényeket gondosan feltáró fejezetekben értékes megfigyelések, megjegyzések vonatkoznak Schulek Frigyes személyiségére, munkamódszerére. Nagyon fontosnak tartom Schuleknek azt a Deklava Lilla által kiemelt, számomra eddig ismeretlen gondolatát, amit az építész a kutatások kezdetekor megfogalmazott: »írott adatok hiányában az épület történetének csaknem egyetlen, habár gazdag forrását« maga az épület képezi. Ezen a nagyon korszerű elven – a dolgozat megfogalmazása szerint »az épületkutatás művelői ma is azt vallják« – alapszik a műemlékek eredeti anyagi valójában történő megőrzésének a célkitűzése, valójában ez az igazi műemlékvédelem alapja. »Schulekre mindvégig jellemző volt, hogy elébe ment az ügyeknek, alapos és meggyőző előkészítéssel már a probléma felvetésekor bemutatta a kidolgozott megoldást is, amivel magának lépéselőnyt szerzett és meg tudta győzni a döntéshozókat.« Amikor a politikusok, jelesül éppen Trefort Ágoston miniszter a templom mielőbbi megnyitása érdekében nem a statikai szempontból legsürgősebb, az építésmenetet tekintve is logikus részek munkába vételét írta elő, Schulek a tervezésben túlmént az azonnali igényeken, »... szokásához híven most sem csak valamilyen részprobléma megoldására keresett választ, hanem az egészben gondolkodott.«

Az ilyen apró megfigyelések és értékelő megjegyzések alapozták meg a dolgozat utolsó, »Schulek újító módszerei és ideáljai« című fejezetét. Ennek – de a dolgozat egészének is – meghatározó vonatkozása annak hangsúlyos bemutatása, hogyan jelenítette meg Schulek az egyszerre gyakorlati és kutatói munkásságot is kifejtő »tudós építész« magyarországi prototípusát. Hagyománya egyébként több mint egy évszázadon át élt tovább a magyar műemlékvédelmi szervezetben, a pályájukon az 1950-es években indult képviselői 2000 körül vonultak vissza, hogy a 2010-es években a még írmag-nak megmaradt utolsó »fiatal« is elhagyni kényszerüljön az atomjaira forgácsolt szervezetet.

Nagyon fontosnak tartom a gipszmásolatok és gipszminták használati módjainak bemutatását, a templom helyreállítása során kiemelkedő fontosságának a feltárását. A Mintarajztanoda és a mai Képzőművészeti Egyetem könyvtárának és archív gyűjteményeinek az utóbbi egy-másfél évtizedben elvégzett tudományos feldolgozása megkönnyítette Deklava Lilla számára Schulek korabeli szakiro-

dalomhoz való kapcsolódásának bemutatását, az építész írott és rajzi hagyatékának előzetes beható megismerése nélkül azonban erre nem lett volna képes. Eredményei tanulságosak, és legalább részben alighanem általánosíthatók is a műemlékes építészek ezen generációja egészére. A dolgozatnak a témáról írt informatív alfejezete és az ezt követő, Schuleknek a Múzeumtáron folytatott oktatói tevékenységét vázoló alfejezete alapján felmerül az emberben, mennyire hasznos lehetne a jelenleg bezárt műemléki könyvtár gyűjtéstörténetének és 19. századi állagának hasonló szempontú, természetesen már nem kizárólag az építészeti produkcióra figyelő vizsgálata is.

Farbakyné Deklava Lilla még a végső konklúzió három és fél tömör oldalát is korabeli idézetekkel támasztja alá, amikor Schulek Frigyes koronázó főtemplomát ízig-vérig 19. századi emlékként határozza meg. Ebben fontos segédeszköze a sokkal kevésbé ismert »szükségleti« jelzővel párba állítható »emlékszerű« kifejezés 19. századi használatának és jelentésének elemzése. Az egész záró fejezet gondolatébresztő és méltó befejezése a disszertációnak, amelynek vitára bocsátását és elfogadását messze-menően ajánlom.”

Az értekezés másik opponense Krähling János volt. „A Mátyás-templom mind a műemlékvédelem kezdetei, mind pedig a historizmus templomépítészete szempontjából kiemelkedő emléke a magyar építészettörténetnek. Schulek Frigyes kutatását és helyreállítását eltérő módon értékelték a szakma legjelentősebb kutatói. A templom történetének feltárásában meghatározó beavatkozás volt Schulek roncsolásos kutatási módszere, amelynek nagyszámú, de csak részlegesen és sporadikusan fennmaradt dokumentumai később elsődleges forrásként kaptak szerepet az építéstörténet további feltárásában. Később Csemegi József a Mátyás-templom építészettörténeti periódusainak meghatározásában jelentős előrelépést tett, amikor a középkori periódusokat elválasztotta. A helyreállítás értelmezésének történetében markáns jelenség a Fülep Lajos lesújtó véleményétől a lassan elfogadottá váló historizmus-fogalom felé mutató irány, amely végül Schulek alkotásának építészeti kvalitásait és ehhez párosulón a középkori építészet iránti kutatói érzékét, valamint a purista helyreállításban felvállalt szerepét egyre inkább elismerte. Ezt a folyamatot a 20. század második felében Gerő László, Rados Jenő, Zádor Anna, Komárik Dénes, majd később Gábor Eszter, Horler Miklós, Marosi Ernő, Sisa József és Lövei Pál sokféleképpen árnyalt, de összefoglalóan, a lényegét tekintve elismerő értékelései jellemzik. A disszertációs tanulmányai a 2015-ös

Mátyás-templom kiállítási katalógusában, később Schulek-monográfiája és további cikkei e munka szintén fontos előzményei. A templomtörténet egyes részterületeivel számos kutató foglalkozott, akiknek eredményeit részben beemelve, jórészt kiegészítve és továbbfejlesztve vagy alapvetően meghaladva egy sokkal szélesebb és koherensebb összefüggérendszerbe tudja bemutatni és értelmezni a templom historizáló újjáépítését. Deklava Lilla doktori értekezését ebbe a kutatástörténeti kontextusba helyezve, e nagy elődök munkásságát figyelembe véve értékelhetjük igazán és emelhetjük ki aktualitását.

A doktori disszertációban összegzett kutatómunka minden eddiginél gazdagabb képet vetít elénk a Mátyás-templom épületéről, művészi alkotásairól, a sok »kenyereskosáryi« ismeretlen dokumentum és ábrázolás felkutatásával és feldolgozásával. Schulek tulajdonképpen úgy állította helyre a historizmus egyik fő elvi-módszertani építészeti eljárását, a purizmus elveit követve a templomot, hogy ezen túllépve az épület eltérő korszakból származó történeti részleteinek megőrzésére is törekedett. Deklava Lilla érdeme, hogy ezt a folyamatot a maga részleteiben a lehető legalaposabban feltárta. A 250 oldalnyi főszöveg – amely a doktori szabályzat előírásai szerint eléri a felső határt –, illetve a jegyzetekkel, a szakirodalommal 350 oldalra duzzadó dolgozat ezt a folyamatot rendkívül gazdagon dokumentálja és elemzi. Már a kettős könyvzsínór is a disszertáció kiterjedt volumenét jelzi, az 1372 lábjegyzet, a 400 tételhez közelítő hivatkozott mű és a szerteágazó forrásanyag gondos feldolgozása önmagában is elismerést érdemel, amelyben a disszerens kiváló kutatói vénája mutatkozik meg, és azt sugallja – megelőlegezve a disszertáció tudományos eredményeit –, hogy a doktori cím odaítélésére méltó művet tartunk kezünkben.

A dolgozat arányos szerkezetében a téma feltárása iránti alaposság és a mű teljes áttekintésének szándéka tükröződik. A gondosan összefoglalt kutatástörténeti előzmények után kutatómódszertani elveit ismerteti, amelyben a hagyományosnak mondható forrásfeltárások mellett a digitalizáció is egyre nagyobb szerepet kap. Külön fejezetet szentel az európai műemlékvédelem kezdeteinek – ebben Friedrich Schmidt meghatározó szerepének – és a Wiener Bauhütte szellemi műhelyének, majd a magyarországi műemlékvédelem indulásának, amelyek a templom helyreállításának kereteit alapvetően meghatározták. A hatodiktól a nyolcadik fejezetig tartó szakasz tárja fel tulajdonképpen a templom historizáló építészeti áttervezésének és szerkezeti újjáépítésének történetét. Ezt hasonló alapossággal követi a berendezések, az üveglablák

és a kifestés történetének feltárása és értelmezése. A templom közjogi és társadalmi helyének, »nemzeti emlékhely« jellegének részletekbe menő kutatása és fontos részletkérdések tisztázása teszi teljes egészé a disszertációt, és különös értéket képvisel a dolgozatban, hogy a címben említett korabeli műemlékvédelmi gyakorlat közegében értelmezi ezt a szerző. Az összegző fejezet Schulek tudományos, módszertani és tervezéseméleti elveit foglalja össze.

A templom építészeti helyreállításának történetét taglaló fejezetek a címben felvetett »restaurálás« problematikájának legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit érintik. A Mátyás-templom a legjobban dokumentált hazai műemlékek egyike, ezek közt is kiemelkedik gazdag történeti rétegzettségével, amelyet a historizmus helyreállítási gyakorlatának egyik legfontosabb hazai emlékévé avatja Kassa, Pécs, Vajdahunyad és Visegrád mellett. A tervezési koncepció, vagy építészeti gondolat megismerése az építészeti terv értelmezésének az alapja, amelyet a disszerens komplex szemlélettel tár fel és elemez. Gondos kutatómunkával gyűjtötte össze az építészeti tervanyagot, majd elemezte a terv alakulását, amely a kezdeti elgondolástól, a nyugati oldal déli tornyának helyreállításától indult, és – mai ismereteink szerint nem megalapozott műszaki-statikai vélekedések alapján – végül a teljes térstruktúra átépítéséhez vezetett. E beavatkozás radikális voltát Schuleknek a történetiség megőrzése iránt elkötelezett sajátos hozzáállása, érzékenysége csökkentette. A tervezési koncepció alakulásának feltárása a historizmus építéstudomány-történetének fontos új fejezetéhez járul hozzá, ahogy Schulek Frigyes tervezési módszertanát bemutatja, feltárja annak a folyamatnak az állomásait, amelyet a kritikával kezelt purizmus és a rekonstrukció, a történeti rétegek bemutatása, továbbá az anasztylósis elvének korai alkalmazása keretein belül el tudott érni. A tervezéstörténet másik rendkívül fontos eredménye a tervezésmódszertan feltárása, amely a roncsolásos feltárás, manuálékészítés után a koncepció, majd az engedélyezési és kivitelezési tervek készítésében teljeseedik ki. A lehetséges előképek feltárása mellett Friedrich Schmidt iskolateremtő és szakértői szerepe is kellő hangsúlyt kap. Az építészeti tervezés hazai történetének fontos részfejezete lehet a templom mellett működő gipszműhely történetének és működésének felkutatása. A gipszmodellek, mint 3D-s vizualizáló eszközök, a levonatok vagy gipszminták felvételezésétől a gipszmodell alkotásáig és különösképpen a templom mozgatható modelljének, mint tervezési segédletének elkészítéséig: mindez a kutatómunka jelentős, új eredménye. A tervezés folyamatának értelmezését elmélyült tudással vég-

zi el a disszerens, amelyre példaként a Mária-kapu helyreállításának komplex bemutatását, kutatási és tervezési folyamatának történeti és módszertani értelmezését, az ikonográfiai kérdések elemző összegzését említhetjük. Fontos eredménye, hogy – Török Gyöngyi megállapítását kibontva – ikonográfiájában a párhuzamok tarthatatlanságára hívja fel a figyelmet.

Az üvegablakok kérdéskörét taglaló fejezet a magyar üvegművészet története szempontjából jelentős eredményekkel szolgál. A szentélyablakok ikonográfiai programjának megfogalmazása, kutatása és feltárása bemutatja azt a széles értelmiségi háttérrel, amelynek ebben a fontos munkában szava lehetett. A kutató feltárta Storno Ferenc részvételének, hozzájárulásának körülményeit a feladat elkészítésében (p. 162.), amely végül Storno mellőzéséhez vezetett. A stílusegység elvét következetesen képviselő Schulek koncepciója nem engedte meg a késő gótikus stílus lágyabb és kifinomultabb formálását követő Storno elgondolásának érvényesülését. A vita megismerése és az elvi-módszertani érvelések közreadása fontos tudománytörténeti adalék a historizmus tervező módszerének feltérképezésére. A kutatás választ adott a szentélyablakok kapcsán korábbi kutatók által felvetett kérdésekre, például (p. 169.) Szvoboda Dománszky Gabriella felvetésére az üvegablakok eltérő kvalitásait illetően. Storno Ferenc terveinek az azonosítása egyúttal a magyar historizmus belsőépítészetének történetéhez is nagyon fontos adalékokkal szolgál. Azonosításuk új lehetőséget nyit meg a Storno-kutatásban. Rámutat arra, hogy a Storno esetében megszokott finom rajzkezelés miatt változhatott meg, amelyre a válasz, hogy Schulek a Storno-féle terveket segédjeivel szabadon átrajzoltatta. A disszerens által feltárt tervezési körülmények adnak hasonlóképpen választ arra, hogy hogyan került a tervezők közé Székely Bertalan és Lotz Károly, milyen mértékben vettek részt az ablakok elkészítésében, ami – Forster egy korábbi hibás közlésén alapuló elképzelésekkel szemben – inkább a templomhajóra korlátozódott (p. 174.). Ennek fontos médiuma a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében őrzött harminchat Székely- és Lotz-féle üvegablak-terv, továbbá, ezt kiegészítve Schulek önálló munkáiként az ornamentális üvegablakok – ezek közlése és értelmezése. Tanulságos a hajó üvegablakainak programadása is, ahogy a minisztérium – pontosabban: Ipolyi – a Szűz Mária-, Szent Erzsébet- és Szent Margit-ciklusok mintáinak forrásait meghatározta. A disszertáció üvegablakokkal foglalkozó fejezete azért is figyelemre méltó, mert kutatómódszertani megközelítése választékos, invenciózus, amennyiben a – csak sejtéseket megfogalmazó – stíluskriti-

kai módszert alapos forráskritikával ötvözve alapvető kérdéseket képes megválaszolni. Kiemelendő, hogy a disszerens tisztázta az ablakok létrejöttének, tervezői körének, ikonográfiai programjának és programadóinak körét, továbbá az eredeti tervek és a kivitelezett ablakok összevetésével a tervezés menetét.

A templom kifestésével foglalkozó fejezet jelentős új eredményekkel bővíti korábbi kutatók – H. Takács Marianna, Ybl Ervin, majd Szvoboda Dománszky Gabriella – kutatásait, és alapvető érdeme, hogy egységében, a programadástól a kivitelezésig terjedő teljes kronológiai spektrumban mutatja be a templom falfestésének teljességét. Schulek érvelésének és tervezői gyakorlatának bemutatása a templom kifestésénél rávilágít szemléletének új iránti nyitottságára: a középkori templomok kifestett vagy polikróm voltának figyelembevételére és az építészet-festészet-szobrászat művészi egységének követésére, mint alapelve. Újdonságként jelenik meg a gipszmodell, mint médium használata a Loretói kápolna festési koncepciójának bemutatásánál. A »kifestésviták«, majd az ikonográfiát meghatározó albizottság munkájának adatszerű felkutatása és elemzése nemcsak a templom műemlékvédelmi kérdéseit érinti, hanem fontos adalékként szolgál – a programadás okán – a keletkezésének idején uralkodó magyar egyháztörténelem-szemlélet és liturgiai gyakorlat megértéséhez is. Az ikonográfiai program tartalmának, a »theologiai program« aspektusainak elmélyült elemzése a disszertáció legfontosabb mondanivalói közé tartozik. A kifestés programjára vonatkozó dokumentumok hiánya miatt a disszerens itt a koncepció rekonstruálására vállalkozik, amelyben igazán megismerhetjük elmélyült művészettörténeti, építészeti, liturgiai, vallástörténeti és egyháztörténeti felkészültségét, valamint kutatói vénáját. Tézisei közül kiemelendő – az eddigi kutatók, elsősorban Szvoboda Dománszky Gabriella által kutatott, a történeti festészettel és a nemzeti iskolával való kapcsolatokon túl – a koncepciót többszörösen átható Szűz Mária-program teljességének és ikonográfiai részleteinek feltárása, elemzése, amelynek rendszerét – a már elkészült oltárok és az üvegablakok mellett – alapvetően a nyugati és a déli kapu által kijelölt tengelyek határozzák meg.

A templom historizáló berendezésének kialakulását tárgyaló fejezet ismét abban a keretben tárul elénk, amelyben a szerző a művészeti ágak összességét egységben tekinti át. A templom gazdag barokk berendezésének eltávolítása vagy átvételének feltárása után a stílusegység követelménye szerint elkészítendő új berendezés kialakulásának történetét mutatja be, benne az oltárok és egyéb berendezé-

sek kivitelezésének történetét. A rendkívül gazdagon részletezett tervezési és kivitelezési folyamatban a berendezések stílselemzéséből logikusan és helyesen láttatja, hogy Schulek a templom helyreállított – eltérő építési korszakokat reprezentáló – terihez igazította a berendezések stílusát, amelyben a fő irányelvnek az emlékszerű monumentális építészet elvárásaihoz való illeszkedést tekintette elsődlegesnek. Apró, de nem elhanyagolható tervezési részletkérdésekben is rámutat ezen elvárásokra, mint például a szószék öntöttvas lépcsőjének idegenségére egy alkalmasabb kőlépcsővel szemben. Ebben egyúttal a historizmus szerkezeti dilemmája is beemelődik a műemlék helyreállításának problematikájába. Hasonlóan tanulságos a cserényi oltár elhelyezéséről folytatott vita, amely a historizmus műemlékvédelmének értékszemléletét árnyalja. Az oltárt Schulek – azontúl, hogy történeti értékét elismerte – nem tartotta érdekesnek és méltónak arra, hogy a templomba kerüljön, végül az északi mellékszentélybe került restaurálása után.

A Budavári Koronázó Főtemplom »nemzeti emlékhely« szerepét taglaló fejezet a templom történelmi és közjogi jelentőségének építészettörténetét, jelentős eseményeinek építészeti keretét tárja fel. A Gara-, a Szent Jobb-, a Szent István-kápolna létrehozása, a királyi temetkezések ügye és a templom felszentelése, majd III. Béla és hitvesének temetése – adatokban gazdag történeti bemutatásokon túl – lehetőséget adnak a disszerensnek arra is, hogy az építész szervező, érdekérvényesítő képességeit – jelen esetben annak határait, illetve kudarcait – mint szakmatörténeti jelenséget bemutassa. A koronázó főtemplom kiemelkedő társadalmi szerepe révén a millenniumi ünnepségsorozat része lett, amelyhez megfelelő környezetet kellett teremteni, amelyhez Schulek nagyszabású építészeti koncepciót vetett papírra. A Halászbástya és a Szent István-mauzóleum koncepciójának elemzésekor ugyanazt az emlékszerű építészeti tekintet a szerző alapvetőnek, amely a templom esetében is a legfontosabb elv volt, és amellyel Schuleknek Strobl Alajos szobrasszal kompromisszumot kellett kötnie. A jelenség értelmezése fontos építészettörténeti tanulságokkal szolgál a magyar historizmus építészeti és szobrászati kapcsolódásainak megértéséhez, amelyet Schulek »Hét vezér« emlékműterve tett volna teljessé.

Az utolsó fejezetben a disszerens összefoglalja a kutatómunka eredményét, Schulek újító módszereire és ideáljaira fókuszál. Alapvető, tézisszerű eredménye Schulek vizsgálódásainak kutatómódszertani elemzése. Az a felismerés, hogy Schulek a manuálék felszerkesztése mellett vagy helyett a fotózást és a gipszlevonat-készítést alkalmazta a dokumentálás eszközeként, nemcsak

új technikák iránti nyitottságát, hanem a történeti állag valamilyen formában történő megőrzése melletti kiállását is reprezentálja. Schulek tudományos háttérének bemutatását sok szempont érvényesítésével a szakirodalom, az oktatási intézmények, a felhasznált analógiák, a Schmidt-iskola és a középkori műhelygyakorlat metszeteként értelmezi, amely a templom »emlékszerű«, »monumentális« újraalkotásához vezetett.

Egy doktori disszertáció értékét jelzi, ha kutatási kérdéseket ideális esetben kimerítően megold, de olyan új kérdéseket is megfogalmaz, amelyekre a tudomány nem gondolt, és amelyek új perspektívákat nyithatnak a témában. Deklava Lilla disszertációja mindkét kritérium szerint kiemelkedő munka. A disszertáció által felvethető, inkább továbbgondolásra érdemes kérdések lényegében nem kritikai jellegűek, hanem a munka további folytatására buzdíthatnak. Az egyik ilyen kutatási irány a templom középkori történetének további árnyalása a feltárt kőcsererajzok elemzésével. Felvetődik annak lehetősége, hogy Schulek rendszerét folytatva – amelyet a disszerens maga is átvett és alkalmazott – egy kellő részletezettségű kutatási rajzban ábrázolni lehessen az eredeti és meghagyott, az eredeti alapján újrifaragott, a rekonstruált és a több periódusban végzett későbbi kiegészítések rendszerét – ezt a disszerens is felveti, további restauratori és diagnosztikai kutatásokkal kiegészítve (p. 101.). Ezzel a középkori épület történeti állagára vonatkozóan sok új ismeretet nyerhetnénk, amely a középkori periodizáció további részletezéséhez vezethet. Ilyen további lehetséges vizsgálódás tárgyát képezheti az előcsarnok építészeti kialakításának elemzése (p. 149.). A templom történetének lehető legkerekesebb áttekintése és elemzése mellett elkészíthető egy olyan alaprajzokat és falnézeteket bemutató – periodizált – rajzsorozat, amely tovább cizellálhatja a Mátyás-templom gazdag történetét. Hasonló periodizációs adalék lehet a jövőre nézve a templom festéstöredékeinek kutatása a feltárt dokumentumok és további diagnosztika alapján. A disszertáció alapvető – és az opponens által is elfogadott – állítása, hogy Schulek kutatási módszere a mai falkutatás elődje. Schulek gyakorlatának további vizsgálata a falkutatás módszertanáról mindaddig hiányzó kézikönyv fontos tudománytörténeti előzménye lehet. A kutatást segítő hasznosulás lehetőségét veti fel az összegyűjtött digitalizált anyagok virtuális múzeum formájában történő közzététele.

Végül szólni kell a disszertáció szakkifejezéseiben következetes és pontos, olvasmányos, gondos munkát tükröző nyelvezetéről és stílusáról. Nagy terjedelméhez képest különösen is csekély számú elütései, valamint három elírása nem méltók arra,

hogy itt felsorolásra kerüljenek, ezt a szerzőnek egy további publikálás esetére külön átadom. Apróság, hogy a meglévő tekintélyes rövidítésjegyzékben néhány intézmény (pl. VKM) hiányzik, kiadás esetén ez is javítandó.

Véleményemet összegezve: a disszertáció egy nagyon jelentős műemlékünk helyreállításának minden eddiginél átfogóbb és elmélyültebb történeti feldolgozását tárja elénk. Új tudományos eredményei alapvetők a magyar műemlékvédelem kezdeti szakaszának és a historizmus tervezési gyakorlatának megértéséhez, ezért mintaszerűen kielégíti a doktori fokozat odaítélésének feltételeit. A disszertáció nyilvános vitára bocsátását ezért messzemenően javaslom és a fokozat megítélését kiváló minősítéssel ajánlom.”

Az opponensi vélemények elhangzása után Farbakyné Dreklava Lilla felolvasta választát.

„2004-ben akkori munkahelyem, az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal egyik társintézményeként azt az állami megbízást kapta, hogy készítse el a Mátyás-templom küszöbön álló teljes körű helyreállításának építészeti terveit. A Kutatási Osztály három kutatójának, G. Lászy Juditnak, M. Veress Lujzának és nekem jutott az a feladat, hogy elvégezzük az ilyen esetben szükséges tudományos kutatást. Voltak, akik ezt eleve feleslegesnek tartották, mondván: minek egy tatározáshoz kutatás? – ezt a megjegyzést a KÖH egyik kutatójától meg is kaptam. A csoport, minthogy a templom mindig is a politika érdeklődésének középpontjában állt, akkor sem gazdálkodhatott a kutatáshoz és az anyag elmélyült megismeréséhez szükséges idővel: alig három hónap volt az engedélyezési tervek és a kutatási dokumentáció elkészítésére. A feladatleosztásból adódóan az én részem a forráskutatás lett, amely során akkor az idő rövidsége miatt az építési bizottság iratállományának megismerésére koncentráltam.

Ezzel a hajrával kezdődött az a több mint tízéves kutatási folyamat, amely 2015-ben a Budapesti Történeti Múzeum és a Budapest-Vári Nagyboldogasszony Főplébánia közösen rendezett »Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)« c. kiállításban és katalógusában, 2016-ban további két tanulmányban, 2017-ben Schulek Frigyesről írt könyvemben, végül az idén végre elkészült doktori disszertációmban csúcsozódott ki. Az elődokumentáció elkészítése óta folytatott forráskutatás mind volumenében, mind a kapott információk tekintetében megsokszorozta addigi ismereteimet. Hogy csak a legfontosabb gyűjteményeket említsem, a teljesség igénye nélkül: a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Mú-

zeumát, ahol az Építészeti Gyűjtemény körülbelül 4700 darab tervet, vázlatot, skiccet, manuálét őriz, valamint a helyreállítás során készült felvételeket, a kiscelli Fotótárt és jelentős fotóanyagát, a Térkép-, Kézirat- és Nyomtatványtárt a közel 10 000 oldalnyi, jórészt még leltározatlan iratával. A műemléki gyűjteményekben őrzik a Budavári Főegyház Építési Bizottságának anyagát, a Tervtár számos rajzával és a Fotótárban található felvételekkel együtt. A BTM Vármúzeumának Rajztára, Fotótára sporadikusan, de szintén rendelkezik a templomra vonatkozó anyaggal. Jelentős 3D-s forrásanyagnak számítanak a gipszmásolatok, gipszmodellek és a makett, amelyek több gyűjteményben elszórva találhatók. III. Béla újratemetésének iratai a Magyar Nemzeti Levéltárban maradtak fenn. További töredékes anyagok őrzési helyének felsorolásától itt most eltekintek, a disszertációmban természetesen azokra is kitértem.

Hálás szívvel köszönöm két opponensemnek, Lővei Pálnak és Krähling Jánosnak mindazt a munkát, amit a disszertációm olvasására, szövegeim értelmezésére, majd értékelésére fordítottak. Nem kis feladatot róttam rájuk a disszertáció terjedelmét tekintve sem. Noha több fejezet már publikálásra került a Mátyás-templom kiállítás katalógusában, egy kutatás lezárhatatlanságából következően még azokban is jelentek meg új adatok, nemegyszer árnyalniom kellett korábbi következtetéseimet, sőt az azóta előkerült újabb források miatt volt, hogy módosítani is kellett azokat. Tehát a katalógusból szó szerint átvett fejezetek is bővültek, illetve változtak némiképpen. Helyesen látta Lővei Pál, hogy disszertációm ezen fejezetei gondosabban voltak szerkesztve, ami Kisantal Tamás 2015-ben elvégzett nyelvi lektorálásának tudható be, így újlag is köszönet illeti érte. Az azóta bővülő szövegváltozatok csak a szerzői újra- és újraolvasások során csiszolódhattak, a maga hibáit azonban az ember a legnagyobb igyekezet ellenére is kevésbé látja. Az ebből adódó – »gondatlanságból elkövetett« – elütések, számcserek, az újravágásból adódó ismétlések vádjára alól ez sem ment fel, legfeljebb magyarázatot nyújt rá.

Lővei Pál vetette fel, hogy a műemléki gyűjtemények megnevezésére egy olyan intézményi megjelölést alkalmaztam, amely valójában az egykori MOB anyagok őrzését illetően azóta sem jött hivatalosan létre. Mentségemül szóljon, hogy a Magyar Művészeti Akadémia, Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, rövidítve MMA-MÉM-MDK megnevezést a házi védelemre kaptam úgymond visszautasíthatatlan javaslatként akkori egyik opponensemától, Ritoók Páltól, és ezzel a jelenlévők is egyetértettek. Akkor valóban

megvolt arra a remény, hogy nyugvópontra jut a gyűjtemények sorsa, és bár ez azóta is lóg a levegőben, a jelen állás mégis kecsegtet némi reménnyel. Tekintve a 2010-es években állandóan változó törvényi környezetet és intézményi keretet, valóban hasznosabb lett volna elemelkedni a konkrét jelentől és inkább a múltbeli jellemzők alapján megnevezni a gyűjteményeket, mert az legalább napjainkban is biztos.

Amiben gátolt a MOB gyűjtemények bezárása, az a műemléki könyvtár archív anyagának megismerése és feldolgozása. Nem véletlenül hívta fel figyelmemet Lővei Pál ennek kiaknázatlanságára. A kezdeti időkben még differenciálatlan, egységes gyűjtemény legkorábbi jegyzékei tudomásom szerint már nincsenek meg, ugyanakkor a MOB-iratokban, az Archaeologiai Közleményekben szerepelnek szórványos adatok, ezek áttekintése még várat magára. Ugyanakkor a MOB-könyvtár anyagának relevanciája a disszertációm témája esetében nem bizonyított, hiszen Schuleknek – mintarajztanodai pozíciójából adódóan – ott lehetősége volt nemcsak a neki fontos könyvekhez hozzájutni, de a könyvtár profilját meghatározni és a beszerzést is saját igényeihez igazítani.

Lővei Pál rámutatott, hogy dolgozatom akkor született meg a műemlékvédelem története témájában, amikor az jószerével megszűnni látszik Magyarországon, korábbi szakmai, tudományos bázisán mindenképpen. A munka kezdetén, 2004-ben ez egyáltalán nem volt sejthető, a digitális anyaggyűjtés az azóta kialakult helyzet miatt mégis szerencsés választás volt. A műemlékvédelem története azonban folyamatos önreflexióra készítette már korábban a kollégákat, elég csak az 1996. évi, az akkori Országos Műemlékvédelmi Hivatal épületében megrendezett »A magyar műemlékvédelem korszakai« c. kiállításra és az ahhoz kapcsolódó, Bardoly István és Haris Andrea által szerkesztett tanulmánykötetre gondolni, vagy Lővei Pál, Szentesi Edit, Bardoly István egyéb tanulmányaira, de említhetném az Örökség c. periodikában Éri Istvánnak a közelmúlt műemléki történeteit felidéző *oral history* típusú visszaemlékezéseit is. Legújabbán pedig különböző facebook csoportokban szembejövő régi közös programok fotói melengetik át a kollégák szívét, ezek közzétételében különösen Kerner Gábor jeleskedett.

Egyet kell értek Lővei Pállal, amikor az új historizmus jelenségére hívja fel a figyelmet. Az általa citált várhelyreállítások, Diósgyőr, Füzer mellé disszertációm témájával összefüggésben még aktuálisabb megemlíteni az egykori Pénzügyminisztérium visszaépítésének szándékát, amely feltartóztatatlanul robot a megvalósulás felé. Ez a kiépítés

jelentős szakmai ellenállást váltott ki, negligál egy ikonikussá vált helyreállítást, de még egy jóval mérsékeltebb, Mányi István által jegyzett tervet is mellőzött. Pedig nem mellékes, hogy az épület a Rados-féle állapotában hosszabb múltra tekint vissza, mint a Fellner-féle változatában. Számomra azért különösen fájó ez az elképzelés, mert mellette el fog törpülni a Mátyás-templom, amely Schulek és az akkori építetői szándék szerint meghatározó eleme lett a városképnek, mind a Szentháromság tér, mind a budai panoráma szempontjából.

Itt kell beszélnünk arról a hibámról, amelyre Lővei Pál mutatott rá – tudniillik jelenkori kifejezésekkel írtam le 19. századi fogalmakat. Mentségemre szóljon, hogy a forrásokban előforduló utalások valóban a ma is használatos értelemben emlékeznek meg jelenségekről, még ha másképpen is nevezik meg. Az »urbanisztikai« – most már csak idézőjelben használok – szempontokat 1875-ben vetette fel Schulek egy sokkal távolabbi, történeti allúzió folyamánként. Ahogy a Rákos mezejéről, az ott zajló országgyűlés idején látni lehetett Budán az »ország védasszonyának szent egyházát«, úgy a 19. században, már megváltozott körülmények között »Budapest rendezett Dunája díszesen épülő balpartjának minden pontjáról látjuk e művet, mely lényeges kiegészítő részét képezi a vár körvonalának«. Az »építészeti jel«, még inkább a »nemzeti emlékhely« kifejezéseket – jelentéstartalmuk áthalálásai miatt – valóban szerencsésebb lett volna más szavakkal leírni. Utóbbi kifejezést a III. Béla-síremlék megalkotása kapcsán használtam. A korszakban a királyi és királynéi csontmaradványokkal kapcsolatban gyakran használt »relikvia«, »ereklye«, »testereklye«, vagy »kegyelet« kifejezésekkel összefüggésben megfelelőbb lett volna nemzeti zarándokhelyként megemlékezni a templomról.

Köszönöm opponenseimnek a szerkesztésbeli hibák feltárását. Jómagam is többször nekifutottam a gipszműhely története periodizációjának, illetve építéstörténetbe illesztésének. Hiába állt össze már a kép a 2016-ban az Ars Hungaricában megjelent konferencia-előadásomban, Langer Ignác alkalmazásának napra pontos dátuma csak 2017 őszén került elő a Kiscelli Múzeumban Csáki Tamás jóvoltából számos más fontos forrással együtt. Az ő munkássága valóban az építéstörténet harmadik szakaszához sorolandó lett volna. További hibákra is felhívták figyelmemet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságának működését illetően; az egyik legfontosabb szervezet, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kimaradt a rövidítésjegyzékből; egy számszaki hibára, amely az »és«, és a »valamint« szavak helytelen alkalmazásából adódott; a »control C / control V« használatának kö-

szönhető hibás képaláírásra – és még sorolhatnám. Mindezek jelzik, hogy sem szerzői, sem szerkesztői szemmel nem lehet elégszer átolvasni egy szöveget. Ugyanilyen szerkesztői figyelemre lett volna szükség részemről, amikor Schulek bécsi éveinek, illetve a Wiener Bauhütteben való tevékenységének kezdetéről írtam. Tanulmányait 1861-ben, húszévesen kezdte Siccardsburgnál és Nüllnél. Ez az év a Wiener Bauhütte alapítási éve is, a legkorábbi, Schulek nevével jelzett rajz Maria Strassengel zárandok-templomának metszete is 1861-ből származik. Viszont Friedrich Schmidt kurzusára csak a következő évben, 1862-ben jutott be, a két évszám így lett volna korrekt.

Krähling János vetette fel, hogy érdemes lenne olyan, kövekre lebontott nézetrajzokat összeállítani a források és a kőcsererajzok összevetésével, ami az eddigi ismereteinknél is részletesebben tudná kimutatni a középkori kövek meglétét a templom látható felületein. Ezt a gondolatot már a 2000-es években is felvettem a helyreállítás tervezésében részt vevő kollégáknak, akkor azonban erre az idő rövidsége miatt nem volt mód. Erre tettem kísérletet a pillérek fejezetcseréi esetében is a disszertációmban, ennek újratárgyalását épp a 2015 óta előkerült újabb források tették szükségessé. Az újonnan megismert kőfaragó-elszámolások rendszere rávilágított arra, hogy a kiemelten kezelt ornamentális faragványok elszámolását az accordszámlákban külön tételként kezelték és szobrászmunkaként jelezték. Ez közelebb vitt annak kérdéséhez, hogy mely fejezetek cseréje történt meg bizonyosan. Sajnos a közelmúltban zajló restauráláskor ennek a helyszínen, állványról, több szakterület által végzett együttes vizsgálata elmaradt – ahogy ezt Havasi Krisztina jogosan nehezményezte korábban a Mátyás-templom kiállítás katalógusában megjelent tanulmányában –, és mire újra lehetőség kínálkozik, az én generációm abban már aligha tud majd részt venni. A kőcserék feltárására vonatkozó mondatom, amelyben azt fejttem ki, hogy a jövő kutatóinak szándékozok muníciót nyújtani, nem a feladattól való ódzkodás miatt született meg, hanem sajnos a realitás mondatta velem. Mire ezeket a pilléreket újra felállványozzák, örülhetek, ha egyáltalán élek, nemhogy felmászam rájuk. Várakozással tölt el, hogy erre most is igény mutatkozik, és jómagam is szívesen közreműködnék egy ilyen munkában és bocsátanám a csapat rendelkezésére ismereteimet, illetve vennék részt a helyszíni kutatásban.

Mindkét opponensem kiemelte dolgozatom meghatározó módszerét: a forráskutatást. Szerencsémre hatalmas mennyiségű irat maradt fenn a Mátyás-templom helyreállításával kapcsolatban – a bőség zavarával küzdöttem. Egyik fő célomul

tűzttem ki, hogy tisztázzam, mi is történt valójában, milyen okok, milyen eredők mentén alakult ki az a helyzet, illetve jött létre azon események láncolata, amely a templom ilyen jelentős mértékű átépítéséhez vezetett. Nemegyszer még a jellembeli vonatkozások, a személyes érzelmek is kirajzolódtak, ahogy arra Krähling János is rámutatott. A közbeszédben, még a szakmaiban is Schulek működését nemegyszer néhány szóval intézték el, miszerint Schulek lebontotta, átépítette, teljesen átalakította a templomot, nemegyszer negatív konnotációval sommázza intézték el a közel 30 éves történetet – egymásra csúsztatva akár többéves különbséggel történt eseményeket. Engem az általános megjegyzések mögötti valós helyzetek, a történetek indokai érdekeltek, lehetett-e volna másképp – persze a »mi lett volna, ha« kérdésfeltevést kerülve. Bár a korabeli kifejezés – miszerint »restauráció« történt – mai, teljesen eltérő értelmezése miatt már teljességgel csakis zárójelben használható, mégis rávilágít a korszak műemlékvédelmének és a historizmus építészetének együtt dobbanására, arra, hogy ez a két fogalom milyen szorosan összetartozik. Tovább árnyalhatjuk Georg Gottfried Dehio 1905-ben tett azon megállapítását, amely a historizmus gyermekeként nevezte meg a műemlékvédelmet, sőt a restaurálást egyenesen a historizmus törvénytelen gyermekeként aposztrofálta – értve alatta a 19. században »restaurálásként« megnevezett helyreállításokat, amelyek inkább az emlékezetpolitika, a történelmi identitás kifejeződésének produktumai voltak. A Mátyás-templom 19. századi története épp azt példázza, hogy a három jelenség mennyire szimbiotikusan együtt létezett, mennyire elmosódhattak a köztük lévő határok, mennyire egymásba folyhattak. A korszakban használt általános kifejezés, az építészetben és műemlékvédelemben egyaránt elérni vágyott cél, az »emlékszerű« épp erre az évszázadokon átívelő közös halmazra mutat rá, amelyben a középkori gótika, a historizmus építészete és a műemlékvédelem kezdetén megvalósult restaurálások – voltaképpen kiépítések – egyaránt helyet kaptak.

Disszertációmban igyekeztem rámutatni arra, hogy Schulek túl tudott lépni a nagy elődök és példaképek munkásságán. Ugyanis más az, ha elméletben fektetjük le a szabályokat és más, ha éles helyzetben, megoldásra váró műszaki problémákkal szembesülve, az építetői igényeknek megfelelően kell egy helyreállítást megtervezni. Viollet-le-Duc elméleti munkásságában kifejtett elveit, vagy Friedrich Schmidtnek a Mátyás-templomhoz írt első, nagy jelentőségű megfogalmazott teoretikus alapvetését Schulek a Mátyás-templom esetében – bár a korszak eszközeivel és értelmezésében – de

meg is tudta valósítani. Schmidt így fogalmazott 1876-ban:

»Idegen elemek által eredeti alakjában meg nem változtatott műemléken, melyet egyedül az idő vasfoga támad meg, világosan ki van jelölve a helyreállítás útja; másképp áll azonban a dolog, ha mint jelen esetben, az épületen különböző időből származó, de egyenlő műbeccsel bíró elemek találkoznak.

Ily esetben közvetítőleg kell eljárni és a teljesen egységes alkotás kivételére irányzott eszmének hátterbe kell vonulnia azon mellőzhetetlen tekintet előtt, melyben történelmi és régészeti szempontból az épület minden egyes alkotó eleme részesítendő.« Schmidt ezen koncepciója a pécsi székesegyház esetében számára is csak írott malaszt maradt, míg Schulek a középkori periódusok általa feltárt összefüggéseit és részleteit felhasználta és újraalkotta művén. A történetiség beemelésével meghaladta kortársai purizmusát, szembe menve Henszlmann Imrével is, és a következő generáció szemléletének alapjait tette le, akárcsak az ennek eszközeként alkalmazott roncsolásos kutatás esetében.

Végül köszönetet mondok mindazoknak, akik segítettek abban, hogy disszertációm megszülethessen. Köszönöm témavezetőmnek, Sisa Józsefnek, hogy irányította és mederbe terelte kutatásaimat, segített rendet vágni a mérhetetlen mennyiségű forrásban és elolvasta szövegeimet. Itt kell megköszönnöm a különböző gyűjteményekben dolgozó kollégáknak a hivatalosan elvárhatónál nagyságrendekkel nagyobb segítőkészségét. Hálás vagyok azon kollégáimnak, akik a közös munkák vagy beszélgetések során tanácsaikkal, ötleteikkel, új felvetéseikkel, anyagaik átadásával segítették munkámat. Köszönet illet mindenkit, aki a Mátyás-templom plébániáján korábban vagy mostanában lehetővé tették számomra a helyszíni bejárásokat, vizsgálatokat és a plébániai anyag kutatását. Utoljára, de nem utolsósorban említem családomat, akiknek nem tudom eléggé meghálálni, hogy elviseltek; négy gyermekem mellett férjemnek, aki kollégaként segítette munkámat.”